

**HET GETIJDESLAKJE *MERCURIA CONFUSA* (VON FRAUENFELD, 1863):
EEN INLANDSE SOORT OM ZUINIG OP TE ZIJN**

[VERSLAGEN VAN ONDERZOEK EN EXCURSIES IN HET KADER VAN HET
ATLASPROJECT NEDERLANDSE MOLLUSKEN (5)]

door

R.H. de Bruyne ¹ & M.G. Geene²

Geschiedenis

Bijna zestig jaar geleden (Adam, 1940) werd in België voor het eerst het voorkomen aangetoond van de in Europa zeldzame huisjes-slak: *Pseudamnicola confusa* (Von Frauenfeld, 1863). Bijna twintig jaar later werden voor het eerst in Nederland gevonden exemplaren gemeld (Van Regteren Altena, 1958), al snel gevolgd door uitgebreid onderzoek naar de leefwijze en verspreiding van deze soort (Butot, 1960; Den Hartog, 1960). Als belangrijkste redenen dat de soort zo lang onopgemerkt is gebleven, kunnen de geringe afmetingen (3.5 mm) en vooral het slecht toegankelijke en daardoor slecht onderzochte biotoop worden genoemd. De dieren komen namelijk voor op geheel of gedeeltelijk bij laagwater droogvallende plaatsen met een uitgesproken modderig karakter in het zoetwater-getijdgebied. Na de ontdekking is in de zestiger en zeventiger jaren vrij intensief naar de soort gezocht (Hamstra, 1964; Meijer, 1970, 1971, 1976), met als gevolg dat de toenmalige verspreiding redelijk goed bekend is. Het aantal uit die tijd bekende vindplaatsten schommelt tussen de 20 en 30, al gaat het daarbij in veel gevallen om vlak bij elkaar gelegen lokaties en ligt het aantal uurhokken (5x5km) aanzienlijk lager. De soort bleek vooral voor te komen langs de Oude Maas en in de Biesbosch. Het laatste voorkomen leverde de soort, inmiddels geplaatst in het geslacht *Mercuria*, naast de 'officiële' Nederlandse naam 'Getijdeslak' ook een bijnaam op: 'Biesbosslakje'.

Buiten Nederland is de soort bekend van België (niet recent teruggevonden), de oost- en zuidkust van Engeland en de zuid- en westkust van Ierland. De dieren die op het Siberisch schiereiland en in het Middellandse Zeegebied aangetroffen zijn (o.m. op Malta), behoren vermoedelijk tot één of meer andere soorten. Of dit laatste het geval is of niet, geconstateerd kan worden dat het Nederlandse zoetwatergetijdgebied een groot deel (het grootste?) van de totale populatie van *Mercuria* beslaat. Of besloeg. Jammer genoeg zijn namelijk juist in dit gebied aanzienlijke veranderingen opgetreden door de uitvoering van de Deltawerken. De laatste decennia is de soort niet meer uit Nederland gemeld. Ook bleken veel vroegere vindplaatsen te zijn veranderd en is de soort er verdwenen. Zo is het tijdens de NMV-excursie in mei 1984, ondanks de aanwezigheid van één van de oorspronkelijke ontdekkers van de soort (L.J.M. Butot) niet gelukt de soort bij Numansdorp terug te vinden (Bank & Van Nieulande, 1984). Het vermoeden ontstond dat de soort sterk achteruitgegaan, of mogelijk zelfs uit ons land verdwenen was.

¹ Zoölogisch Museum Amsterdam; ² Bureau AquaSense (Amsterdam)

Update

In het kader van het Atlasproject Nederlandse Mollusken (ANM), met name het onderzoek naar 'bijzondere inlandse molluskensorten' (De Bruyne et al., 1997; De Bruyne et al., 1997), werd in 1997, met ondersteuning van het STIBEMAN-fonds van de Nederlandse Malacologische Vereniging, begonnen met speciale 'update-excursies'. Doel van de excursies en het daaraan gekoppelde onderzoek is het vastleggen van de huidige verspreiding van een (aanzienlijk) aantal Nederlandse land-, zoetwater en mariene soorten en het op basis daarvan vaststellen van de 'status'. Daarbij gaat het onder meer om de mate van zeldzaamheid/bedreiging (Rode Lijst-kandidaten) en de eventuele i-status (lees: de internationale betekenis van het Nederlandse areaal van de betreffende soort binnen de totale wereldpopulatie). Vanzelfsprekend is *Mercuria*, die op beide fronten zeer hoog 'scoort' (De Bruyne & Wallbrink, 1997) onderwerp van onderzoek in ANM-verband. De afgelopen twee jaar is meermalen op diverse 'potentiële' lokaties speciaal naar *Mercuria* gezocht. In eerste instantie stond daarbij de vraag centraal: 'zit ie er nog?' of: in hoeverre heeft de soort het 'Delta-geweld' weten te doorstaan?

Gelukkig kon al snel worden geconcludeerd dat het Getijdeslakje nog steeds in Nederland voorkomt. De betreffende, in Europees verband zeldzame, biotoop van deze in Nederland en Europa zeldzame soort komt, zij het zeer lokaal, nog in volle glorie in ons land voor. In ANM-verband zijn op dit moment (september 1998) vooral lokaties langs de Oude Maas bekeken. Al eerder werden (enkele) exemplaren aangetroffen in monsters van Rijkswaterstaats (Haringvliet) en Bureau Aquasense (Oude Maas). Vanzelfsprekend gaat het onderzoek nog door. Of en waar de soort nog in de Biesbosch voorkomt, wordt mogelijk nog dit jaar tijdens de NMV-excursie bekeken. Den Hartog (1960) geeft een uitvoerige beschrijving van de biotoop, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen 4 verschillende habitats. De nu in ANM-verband onderzochte lokaties komen het meest overeen met Den Hartog's 1 en 2. Kort samengevat gaat het om getijderekjes, spoelhoeven en met riet, wilgenstruweel en andere met oeverplanten begroeide, gedeeltelijk droogvallende plaatsen onder directe invloed van het (zoetwater-)getij. De soort komt zowel hoog in het getijdegebied, als lager en dan min of meer permanent onder water voor, maar altijd op plaatsen met een duidelijk getijverschil. Als substraat fungeren de modder zelf, takken en ander hout, *Vaucheria*-tapijtjes (belangrijkste voedselbron), stenen en de wortels van oeverplanten, waaronder *Callitriche stagnalis* en *Polygonum hydropiper*. Hoewel plaatselijk (spoelhoeven) dichtheden tot 100 levende exemplaren per vierkante meter werden aangetroffen, ligt de gemiddelde dichtheid op 'gemiddelde' plaatsen (op de modder, tussen planten) vermoedelijk eerder tussen 25 en 50 (levende) exemplaren per vierkante meter. Als begeleidende molluskensorten kunnen vooral worden genoemd *Lymnaea palustris*, *Lymnaea ovata*, *Galba truncatula* en -meer plaatselijk- *Pseudotrachia rubiginosa* en *Potamopyrgus jenkinsi* (voor overige soorten: zie soortenlijst).

Voor de volledigheid moet nog worden vermeld, dat het oligohalinicum, waarin Den Hartog de soort ook aantrof in ANM-verband (nog) niet is onderzocht. De verwachting is echter dat *Mercuria* juist op deze locaties, dus op plaatsen met een meer brak karakter (gemiddelde chloriniteit tussen 0,3 en 3,0 promille), sterk is

achteruitgegaan. Dat is immers zeker het geval voor de soort *Assiminea grayana* Fleming, 1828 welke door Den Hartog binnen dit biotoop-type (3) als begeleidende soort van *Mercuria* wordt genoemd (Hovestadt, 1993).

Vanzelfsprekend zal bij toekomstige excursies ook hierop speciaal worden gelet. Van eventuele verdringing van *Mercuria* door *Potamopyrgus*, zoals ooit door Meijer (1976) op basis van aquarium-waarnemingen werd vermoed, is in het veld niets gebleken: in meerdere gevallen kwamen beide soorten op dezelfde plek, soms zelfs op hetzelfde substraat (takje) voor.

Conclusie's en discussie

- *Mercuria confusa* komt, schaars, nog steeds in Nederland voor;
- Het aantal plaatsen waar de soort voorkomt, of zich zou kunnen vestigen is beperkt en bovendien afgenomen t.o.v. 'vroeger', onder meer als gevolg van de Deltawerken. Hoopvol zijn de recente vestiging van de soort op een 'nieuwe' plaats (Haringvliet) en de min of meer beschermde status van enkele lokaties;
- *Mercuria* is een schoolvoorbeeld van een i-soort: de Nederlandse rivierdelta beslaat een substantieel gedeelte van het totale verspreidingsgebied, hetgeen voor ons land internationaal gezien een zekere verantwoordelijkheid voor het in stand houden van de soort en haar biotoop inhoudt;
- Voor het vaststellen van veranderingen in verspreiding en voorkomen zijn recente inventarisatie-gegevens zoals in ANM-verband worden verzameld, onmisbaar. Met name voor soorten die beperkt in ons land voorkomen en in het verleden goed onderzocht zijn, levert dit boeiend vergelijkingsmateriaal op. Voor veel soorten moeten echter eerst correcties en statistische berekeningen worden toegepast om oudere data te kunnen vergelijken met recente. In dit verband moet hantering van gestandaardiseerde methodieken (dichtheidstellingen of schattingen per vaste eenheid) sterk worden aangeraden. Hierdoor zijn data ook in de toekomst toepasbaar/vergelijkbaar. Hoewel soms onderschat, is ook het bijebrengen van zo veel mogelijk historische molluskengegevens (lees: data <1985) belangrijk. Initiatieven hiertoe in samenwerking met EIS-Nederland en met ondersteuning van het VSB-fonds en het Zoölogisch Museum Amsterdam, zijn onlangs gestart.
- Nederlandse malacologen kunnen bijdragen aan het in stand houden van bijzondere (mollusken-) biotopen. Niet alleen door mee te doen aan inventarisaties, maar ook door informatie naar 'derden'. Wat in 'ons wereldje' bekend is, is dat vaak niet daarbuiten. In ANM-verband is afgesproken eventuele gebiedsbeherende instanties zo veel mogelijk op de hoogte te brengen/houden van de binnen hun gebied gedane waarnemingen. Ook niet-malacologen en onderzoeksbureau's/-instellingen worden opgeroepen dit te doen.

Met dank aan het STIBEMAN-fonds.

Summary

As part of the 'Atlasproject Nederlandse Mollusken', the recent distribution of many Dutch molluscs is under investigation. *Mercuria confusa* (Von Frauenfeld, 1863), reported from the Netherlands for the first time in 1958 and extensively investigated in the sixties, is one of the species of special interest. As a result of the completion of the 'Delta-works', many aquatic habitats in the southern part of the Netherlands have drastically changed, including many 'Mercuria-localities'. Although rather rare, *Mercuria* still is a member of the Dutch malacofauna. However, most of the now re-discovered populations are obviously remnants of a previously much larger distribution. The recent distribution shows a highly 'patchy' pattern, an indication of a population in decline.

Literatuur

- Adam, W., 1940. Notes sur les gastropodes. VII- Sur la présence de *Pseudamnicola confusa* (Frauenfeld, 1863) en Belgique. Bull. Mus. R. Hist. Nat. Belgique XIX (12).
- Bank, R.A. & F.A.D. van Nieulande, 1984. Verslag van de voorjaars-excursie naar Zeeland. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 221: 1603 - 1608.
- Bruyne, R. H. de, A. D. P. van Peursen & J. J. Vermeulen, 1997. Het Atlasproject Nederlandse Mollusken (ANM): een nieuwe impuls voor het verspreidingsonderzoek. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 296: 50-55; idem: Het Zeepaard 57(5): 114-118..
- Bruyne, R. H. de, R. A. Bank, J. P. H. M. Adema & F. A. Perk, 1994. Nederlandse naamlijst van de weekdieren (Mollusca) van Nederland en België. Feestuitgave ter gelegenheid van het zestigjarig jubileum van de Nederlandse Malacologische Vereniging. Backhuys, Leiden. 149 pp.
- Bruyne, R.H. de, H. Wallbrink, A.W. Gmelig Meyling, R. Dekker, R.A. Bank & A.J. de Winter, 1997. Verspreidingsatlas van de Nederlandse Mollusken (week- of schelpdieren, zoals slakken en mossels). Deel 1: bijzondere soorten < 1985 (voorlopige versie). Stichting ANEMOON/Eis-Nederland/Zoölogisch Museum Amsterdam 26 pp, 108 kaarten.
- Bruyne, R.H. de & H. Wallbrink, 1997. Zoetwatermollusken. Hoofdstuk 6: 81- 92. in: Veling, K., L. Verheggen & I. van Halder (eds) 1997. Jaarboek Natuur 1997, de winst en verliesrekening van de Nederlandse natuur. KNNV uitgeverij, Utrecht/VOFF, Wageningen. 272 pp.
- Butot, L. J. M., 1960. *Pseudamnicola confusa* (Frauenfeld, 1863) algemeen in de Biesbosch (Gastropoda, Prosobranchia). Basteria 24 (4-5): 60 - 65.
- Hamstra, R. E., 1964. Een zeldzaam slakje in Nederland, *Pseudamnicola confusa* (Frauenfeld, 1863). Vita Marina II (Buikpotigen): 26a - 16d [dec. 1964].
- Hartog, C. den., 1960. Verspreiding van het slakje *Pseudamnicola confusa* in het Deltagebied van Rijn en Maas. Basteria 24 (4-5): 66 - 74.
- Hovestadt, A., 1993. *Assiminea grayana* Fleming, 1828, in het Deltagebied. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 272: 77 - 80.
- Meijer, T., 1970. Aquarium-waarnemingen. De Kreukel 06 (08): 105.
- Meijer, T., 1971. Enkele korte notities [*Helicodiscus singleyanus* inermis en *Pseudamnicola confusa*]. De Kreukel 07 (01): 09.
- Meijer, T., 1976. *Pseudamnicola confusa* in het aquarium verdrongen door *Potamopyrgus jenkinsi* ?. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 170: 540.
- Regteren Altena, C. O. van, 1958. Faunistische aantekeningen, 5. *Pseudamnicola confusa* (Frauenfeld, 1863) nieuw voor de Nederlandse fauna. Basteria 22 (2-3): 66 - 68.

Soortenlijst

Speciaal in verband met het verspreidingsonderzoek naar *Mercuria confusa* werden meerdere 'update-excursies' gemaakt, te weten op 06-08-1997; 07-08-1998; 18-08-1998 & 30-08-1998. Vanzelfsprekend werden tijdens de excursies ook andere molluskensoorten waargenomen. Onderstaande (alfabetische) lijst is een compilatie van alle waargenomen mollusken uit biotopen vergelijkbaar met, of grenzend aan, die van *Mercuria*. De onderzochte lokaties laten zich het eenvoudigst omschrijven als 'griendbossen langs de Oude Maas', gelegen tussen Hoogvliet, Spijkenisse en Barendrecht (Zuid Holland). Deelnemers aan één of meer excursies waren: H. Wallbrink, Y. Wallbrink, J.N. de Vries, C.M. Neckheim, A.N. van der Bijl., M.G. Geene & R.H. de Bruyne.

Zoetwatermollusken

Acroloxus lacustris
Anisus vortex
Anodonta anatina
Bathymphalus contortus
Bithynia leachii
Bithynia tentaculata
Corbicula fluminea
Dreissena polymorpha
Galba truncatula
Hippeutis complanatus
Lymnea stagnalis
Mercuria confusa
Musculium lacustre
Pisidium amicum
Pisidium casertanum
Pisidium milium
Pisidium moitessierianum
Pisidium nitidum
Pisidium subtruncatum

Pisidium supinum
Planorbis corneus
Planorbis planorbis
Potamopyrgus antipodarum
Radix ovata
Radix peregra
Sphaerium corneum
Stagnicola palustris
Unio pictorum
Unio tumidus
Valvata cristata
Valvata piscinalis
Viviparus contectus

Landmollusken

Aegopinella nitidula
Arion ater rufus
Arion intermedius
Balea perversa
Carychium minimum

Carychium tridentatum
Clausilia dubia
Cochlicopa lubrica
Deroceras laeve
Discus rotundatus
Limax maximus
Oxychilus cellarius
Oxychilus draparnaudi
Perforatella rubiginosa
Punctum pygmaeum
Succinea putris
Succinea oblonga
Trichia hispida
Vallonia costata
Vallonia pulchella
Vitrea contracta
Vitrea crystallina
Vitrea pellucida
Zonitoides nitidus

Foto's: biotoop *Mercuria confusa* langs Oude Maas. Linksboven: dicht griendbos; rechtsboven: speelhoek langs getijdenkreek; linksonder: brede getijdenkreek; rechtsonder: detailopname steen met enkele (3) exemplaren *Mercuria* & 1 (grootse) *Galba truncatula*. Foto's M.G. Geene